

МОЛОДЬ ЯК ОБ'ЄКТ І СУБ'ЄКТ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується молодь як особлива соціально-демографічна група, а також вплив соціокультурних та соціально-економічних трансформацій в українському суспільстві на цінності та ціннісні орієнтації сучасної української молоді.

Ключові слова: молодь, соціокультурні процеси, цінності, ціннісні орієнтації, соціалізація.

В статье исследуется молодежь как особенная социально-демографическая группа, а так же влияние социокультурных и социально-экономических трансформаций в украинском обществе на ценности и ценностные ориентации молодежи.

Ключевые слова: молодежь, социокультурные процессы, ценности, ценностные ориентации, социализация.

This article examines young people as a special social-demographic group, as well as the impact of socio-cultural and socio-economic transformation in Ukrainian society to values and value orientations of young people.

Key words: young people, social and cultural processes, values, value orientations, socialization.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні з початку 90-х років і до сьогодні торкнулися всіх сфер життєдіяльності суспільства та всіх соціальних груп. Молоде покоління, яке живе в сучасних умовах, виросло в складній обстановці руйнування стереотипів поведінки, стрімких і не завжди позитивних соціально-економічних процесів та суспільних трансформацій. Тому для сучасної України питання про те, що являє собою сучасна молодь, який її потенціал і ціннісний базис, є особливо актуальними.

Аналіз досліджень і публікацій. Для виявлення характерних ознак молоді як особливої соціально-демографічної групи в структурі суспільства автором проводився порівняльний аналіз специфіки різних соціальних груп, що становлять у сукупності суспільну систему. Методологічною основою аналізу послужили праці дослідників проблем соціальної структури і молоді, запропоновані І. Н. Андрєєвою, К. Г. Барбаковою, О. М. Барбаковою, А. С. Гавріною, М. А. Костко, І. С. Коном, І. М. Ільїнським, Т. М. Коновою, В. Т. Лісовським, В. В. Гаврилюк, Ж. Т. Тощенко. У зв'язку з тим, що безпосереднім об'єктом дослідження є молодь, необхідно

розкрити детермінанти поведінки і специфіку цієї соціально-демографічної групи.

Виклад основного матеріалу. Одне з перших визначень поняття «молодь» у вітчизняній соціології було дано В. Т. Лісовським: «Молодь – покоління людей, що проходять стадію соціалізації, засвоюють, а в більш зрілому віці вже засвоїли, освітні, професійні, культурні й інші соціальні функції; залежно від конкретних історичних умов вікові критерії молоді можуть коливатись від 16 до 30 років» [6, с. 48]. Більш пізні і точні визначення було дано І. С. Коном: «Молодь – соціально-демографічна група, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища і зумовлених тим і іншим соціально-психологічних властивостей. Молодість, як визначена фаза, етап життєвого циклу біологічно універсальна, але її конкретні вікові межі, пов'язаний з нею соціальний статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу і залежать від суспільного устрою, культури і притаманних даному суспільству особливостей соціалізації» [4, с. 85].

В. І. Чупров визначає молодь як «соціально-демографічну групу, виділену на основі

зумовлених віком особливостей соціального стану молодих людей, їх місця і функцій у соціальній структурі суспільства, специфічних інтересів і цінностей» [9, с. 674]. Молодь є особливою соціально-демографічною групою, що має певну соціальну специфіку, відмінності в способі життя, ціннісних орієнтаціях, вона на етапі свого становлення здобуває духовні, трудові, моральні основи не тільки свого соціального майбутнього, але і суспільства в цілому.

Молодість як певна фаза життєвого циклу біологічно універсальна, але її конкретні вікові рамки і пов'язаний із нею соціальний статус залежать від культури суспільства й закономірностей соціалізації цього суспільства. В Соціологічній енциклопедії підкреслюється, що «молодість – процес, у рамках якого вік соціально конструється, інституціоналізується і контролюється історичними і культурними особливостями. Відповідно хронологічні границі молодості залежать від суспільно-історичного розвитку, культури, способів і форм соціалізації, характерних для цього суспільства. У різні історичні епохи вікові межі молодості істотно відрізнялися. Розрізняються вони в традиційних і постіндустріальних суспільствах, у зв'язку із процесом акселерації. У соціології найчастіше нижня вікова межа визначається між 14-16, а верхня – між 25-29 роками» [9, с. 674]. Відмітною рисою цієї фази розвитку людини є постійна детермінація світоглядних установок, активне формування ціннісних орієнтацій індивіда.

Існує також нормативно-юридичний критерій визначення віку молоді, як соціальної групи суспільства. Згідно із сучасним українським законодавством до молоді варто відносити людей у віці з 14 до 35 років [3]. До основних характеристик цього життєвого періоду належать нестабільність соціального й економічного становища, матеріальна залежність від родини або системи соціального забезпечення. А. В. Костіна відзначає і прагнення сучасної молоді відстрочити момент прийняття на себе зобов'язань стосовно суспільства, родини, самого себе, що розширює межі віку молодості, можливості соціальної трансформації [5].

Поняття молодості набуває сенсу лише в зіставленні з іншими віковими категоріями, що розробляються за ознакою незавершеності процесу первинної соціалізації індивіда, що припускає певну соціальну незрілість молоді, і, відповідно, пом'якшення оціночних критеріїв і більш м'яких санкцій до порушників норм і цінностей суспільства, що закріплено в законодавстві України. Другою ознакою диференціації молоді в соціальній структурі суспільства є її творча активність і сила, що прямо залежить від інтенсивності процесів формування ціннісних орієнтацій. Доцільно підкреслити, що в молоді процес формування ціннісних орієнтацій ще далекий від завершення, отже, немає і соціально-психологічних бар'єрів відторгнення нового, ні остраху невдач через відсутність негативного

досвіду. Підтвердженням може служити твердження В. І. Чупрова: «Для молодих більш властиве прагнення до нового, незвіданого, і вони менше рефлексують із приводу можливих наслідків, а тому сміливіше йдуть на ризик» [10, с. 8]. Постійне прискорення темпів науково-технічного прогресу спричиняє підвищення значення молоді в соціокультурному розвитку суспільства і одночасне збільшення соціокультурних відмінностей між поколіннями, зумовлене прискореним відновленням умов життєдіяльності, що впливає на формування ціннісних орієнтацій молоді, а потім і всього суспільства.

І. М. Ільїнський відзначає, що в повсякденній свідомості процес первинної соціалізації вважався закінченим, коли молода людина створювала родину, тобто брала на себе відповідальність за продовження роду, але в наш час цей критерій не є визначальним, що дозволяє говорити про зміну соціально-психологічних меж молодого віку [7]. З одного боку, нижня межа юності, що традиційно пов'язувалася зі статевим дозріванням підлітків, істотно розширилася. З іншого – процес навчання, з яким пов'язується суспільно необхідний строк підготовки до життя, все більше подовжується, а його незавершеність говорить про неповноту соціального статусу, тим самим верхня межа молодого віку також розширюється.

Сьогодні критеріями соціальної зрілості можуть служити: завершення процесу освіти й одержання професії, початок самостійного трудового життя, матеріальна незалежність від батьків, вступ у шлюб і народження першої дитини, одержання політичних і громадянських прав. Ці критерії не можуть набути чинності одночасно, але сама їх послідовність і сукупність дають індивідові певний соціальний статус дорослішання. Сьогодні вступ у силу перерахованих вище критеріїв соціальної зрілості в більшості членів суспільства відбувається у віковому проміжку від 14 до 35 років. Тому, на думку дослідника, нормативно-юридичний критерій визначення віку молоді є правомірним.

Дослідження молоді як соціально-демографічної групи вимагає знання особливостей об'єкта дослідження всієї сукупності соціальних відносин, що дозволяє зрозуміти його специфіку. У віці від 14 до 35 років людина здобуває стійкий професійно-трудова статус у суспільстві. На молодий вік випадають головні соціальні події в житті людини: завершення загальної освіти, вибір професії та одержання професійної підготовки, початок трудової діяльності, вступ у шлюб, народження дітей. В. Ф. Левічева підкреслює, що соціальне самовизначення молоді «являє собою складну багаторівневу систему локальних самовизначень. До них належать: здобуття освітнього статусу, вибір професії, самовизначення у сфері трудових відносин, у трудовому колективі, створення родини, вибір місця проживання, формування позицій у суспільно-політичній і культурно-дозвілеві сферах суспільства та ін.

Процесу соціального самовизначення молоді властива явно виражена поетапність» [9, с. 475]. Отже, молодь відповідно до досягнення соціальних критеріїв зрілості можна умовно розділити на ряд груп, що визначають їх положення в суспільстві.

Підліткова група (молодь до 19 років) представляє в основному учнів середніх шкіл, професійних училищ, середніх спеціальних закладів і перших курсів ВНЗ. Економічна залежність від старшого покоління припускає лояльне ставлення до ціннісних орієнтацій і норм поведінки оточуючих, але незакінченість процесу формування світогляду й інформаційна відкритість, скоріше навіть незахищеність, свідомості призводять до формування ціннісних орієнтацій, що включають взаємовиключні цінності, що потім може проявлятися в запереченні будь-яких соціальних правил і норм, у нігілізмі.

Молодь у віці 20-25 років в основному складають студенти і молоді люди, що завершують або завершили професійну підготовку. При цьому, зниження загального рівня життя населення в Україні призвело до ранньої зайнятості серед учнівської молоді, змушеної працювати, в основному некваліфіковано, у вільний від навчання час, які є найуразливішою групою, тому що саме в цьому віці індивід починає свою основну трудову діяльність, при цьому, не маючи достатнього професійного і соціального досвіду. Процес засвоєння соціальних норм, традицій суспільства в цьому віці вже проходить свою активну фазу, але формування ціннісних орієнтацій продовжується у зв'язку з активізацією практичної діяльності молодих людей.

У 26-35 років, у цілому, молоді люди вже зробили професійний вибір, мають певну кваліфікацію та деякий професійний досвід і, як правило, вже мають власну родину. У відповідності з ціннісними орієнтаціями вони висувають досить високі вимоги у професійній сфері, що зумовлює наявність прихованого безробіття серед цієї групи молоді (довгий вибір місця роботи). Тобто, практична діяльність індивіда змушує переглядати сформовані ціннісні орієнтації. Якщо процес бездіяльності, невизначеності соціального статусу затягнеться, то можливо і перегляд індивідом соціально-значущих цінностей, що входять до ціннісних орієнтацій.

В. В. Гаврилюк, З. Т. Голенкова, І. М. Ільїнський та інші дослідники відзначають вплив швидкості політичних, економічних і соціальних змін наприкінці ХХ – початку ХХІ століття на положення й перспективи пострадянської молоді [1; 2; 7]. У цей час у молодіжному середовищі переважають процеси диференціації. При цьому інтеграційні процеси менш помітні, ніж процеси диференціації. Це зумовлено, насамперед, тим, що в пострадянських суспільствах відбуваються глибокі соціально-політичні зміни і, відповідно, змінюється соціокультурне середовище взаємодії соціальних груп у суспільстві. У зв'язку із цим необхідно підкреслити, що однією з проблем

сучасної української молоді стала проблема майнової нерівності. Ця проблема існувала завжди, але сьогодні загострилася. У результаті процесів розшарування українського суспільства, верхні шари (за різними оцінками 4-10 % населення) усе далі віддаляються від нижніх шарів (що живуть на межі або за межею бідності), при цьому верхні шари концентрують економічну й політичну владу. Молодь, успадковуючи певний соціальний статус, засвоює різні, іноді зовсім протилежні цінності в ціннісних орієнтаціях.

Об'єктивні дані щодо соціально-економічного становища молоді одержати набагато складніше, ніж стосовно всього населення: виникають проблеми, пов'язані з неясністю соціальної статистики, невизначеністю повної картини доходів у результаті нефіксованих підробітків, крім того, виникає проблема самостійності молодих людей. Молода людина часто не в повному обсязі уявляє собі реальні доходи й витрати батьківської родини, тому не може чітко оцінити і свій добробут (особливо характерно для молоді шкільного віку).

Доцільно стверджувати, що освіта в цей час в Україні стала фактором зміцнення соціальної диференціації молоді. Молоді люди, з економічно високозабезпечених родин, утворюють групу, що може розраховувати на керівні й високооплачувані посади в трудовій діяльності.

Молоді люди з матеріально незабезпечених родин мають гірші стартові умови для продовження процесу навчання і вступу в трудове життя й при продовженні процесу навчання змушені шукати роботу. В. І. Чупров відзначає, що «не маючи достатнього досвіду і професійної майстерності, вони частіше за інших змушені виконувати найнепривабливішу роботу, переживаючи неповноту соціального статусу, зумовлену віком» [9, с. 674]. З одного боку, це прискорює процес соціалізації, формування ціннісних орієнтацій, тому що цінності проходять перевірку досвідом, практичною діяльністю. З іншого – звужуються можливості молодих людей в одержанні додаткових знань наукового, культурного характеру внаслідок зменшення вільного часу. За даними соціологічних досліджень, близько половини студентів шукають собі роботу або вже працюють. При цьому третина згідна на некваліфіковану, але добре оплачувану роботу.

Необхідно також представити дані соціально-демографічного дослідження «Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти», проведеного у квітні 2010 року Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України. Дослідження дало змогу одержати інформацію про пріоритети в системі цінностей сучасної молоді. За його результатами можна стверджувати, що найбільш важливим для сучасної молоді є здоров'я: 99 % респондентів вважають його важливим, у тому числі 87 % – дуже важливим. Отже, поширення моделі здорового способу життя, відповідальності

особистості за своє здоров'я за умов створення сприятливого соціально-економічного середовища має добрі перспективи в сучасній Україні. Разом із тим, дуже важливим для молодих людей є як вічні цінності – сім'я, діти, кохання (їх відзначили як дуже важливі відповідно 81 %, 72 % і 70 % респондентів), так і матеріальні аспекти – матеріальний добробут, хороша робота та професійна зайнятість (відповідно 77 % і 70 %).

Найменш важливі для молоді такі цінності, як високе службове та громадське становище, що свідчить про неамбітність більшої частини молоді (це дуже важливо лише для 36 % респондентів, не важливо – для 22 %), а також можливість розвитку, реалізація своїх здібностей, талантів (дуже важливо для 45 %, не важливо для 12 %). Отже, значна частина молоді, на жаль, недооцінює значення саморозвитку особистості у теперішній час. Повноцінний відпочинок, розваги не є пріоритетом для більшості молодих людей (дуже важливо для 44 %, не важливо для 11 %) [8, с. 31-35]

Існує певна гендерна диференціація поглядів: якщо у системі життєвих пріоритетів жінок після здоров'я наступним є сім'я та діти, а також для багатьох дуже важливим є кохання, то для чоловіків на другому місці – матеріальний добробут і професійна зайнятість, а економічна незалежність для багатьох із них навіть важливіша, ніж діти і кохання. Можливо, це пов'язано з тим, що чоловіки вважають себе годувальниками сім'ї та дітей, і виконання саме цієї функції є найважливішим для їх самореалізації, передумовою створення сім'ї та народження дітей.

Висновки. У сучасному українському суспільстві спостерігається тенденція скорочення кількості молоді, що веде до старіння суспільства. І, незважаючи на те, що в сучасній Україні вступило до дорослого життя молоде покоління найчисельніше за весь післявоєнний період (тобто народжене в 80-ті роки), кількість людей непрацездатного віку росте швидше, ніж кількість молоді. Крім того, спостерігається тенденція подовження строків освіти і, отже, формальних строків завершення процесу первинної соціалізації молодих людей, що впливає на формування ціннісних орієнтацій молоді. Виявилася і тенденція зниження престижу виробничих професій й, одночасно, підвищення престижу серед молоді професій пов'язаних з управлінськими функціями, при цьому вибір професії відбувається виходячи не з цінності самореалізації особистості в суспільстві, а на основі матеріальних цінностей (можливість одержати високооплачувану роботу, легше влаштуватися на роботу, упевненість у завтрашньому дні). Важливо підкреслити, що при підвищенні освітнього рівня молоді зростає й цінність змістовної праці (цінність цікавої роботи, почуття власної гідності). З іншого боку соціологічні дослідження цінностей молоді в Україні дозволяють дійти висновку, що духовні цінності в ціннісних орієнтаціях молоді поступаються своїм місцем матеріальним, економічним цінностям.

Отже, для сучасного українського суспільства постає необхідність формування соціально-значущих ціннісних орієнтацій молоді, що є потенціалом майбутнього розвитку українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилюк В. В. Маскулиность в социализации городских подростков / В. В. Гаврилюк // Социологические исследования. – М., 2004. – № 3. – С. 98–104.
2. Голенкова З. Т. Динамика социокультурной трансформации в России / З. Т. Голенкова // Социологические исследования – М., 1998. – № 10. – С. 77–85.
3. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 № 2998-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>. – Заголовок з екрана.
4. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1987. – 366 с.
5. Костина А. В. Эстетика рекламы / А. В. Костина. – М. : ООО «Вершина», 2003. – 304 с.
6. Лисовский В. Л. Советское студенчество. Социологические очерки / В. Л. Лисовский. – М. : Мысль, 1990. – 216 с.
7. Молодежь: будущее России / [под ред. И. М. Ильинского и др.]. – М. : НИЦ при Институте молодежи, 1995. – 240 с.
8. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / [за ред. Е. М. Лібанової]. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.
9. Социологическая энциклопедия : [в 2 т.] Т. 1 / [гл. ред. В. Н. Иванов]; Национальный общественно-научный фонд – М. : Мысль, 2003. – 694 с. ; Т. 2. – 863 с.
10. Чупров В. И. Молодежь: духовное производство в условиях риска / В. И. Чупров // Вестник российского университета дружбы народов: социология. – М., 2004. – № 6-7. – С. 7–17.

Рецензенти: Гавеля В. Л., д. філос. н., професор;
Коробов В. К., к. соціол. н., доцент.

© Бондарець Б. Б., 2013

Дата надходження статті до редколегії 30.10.2013 р.

БОНДАРЕЦЬ Богдан Богданович – викладач кафедри соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: соціологія культури, соціологія молоді.